

Baron Zois, mecen bakroreza kirnjice

Baron Zois, patron of a copperplate engraving depicting a Swallowtail Seaperch

Mojca JERNEJC KODRIČ¹

Izvleček

Žiga Zois je kot mecen gmotno podpiral tako kulturo kot znanost. Med drugim je kril stroške izdelave bakroreza z upodobitvijo kirnjice (*Anthias anthias*) iz publikacije 'Allgemeine Naturgeschichte der Fische' (Berlin, 1782–1795), avtorja Marcusa Elieserja Blocha.

Ključne besede: Žiga Zois, mecen, bakrorezi, kirnjica, Marcus Elieser Bloch

Abstract

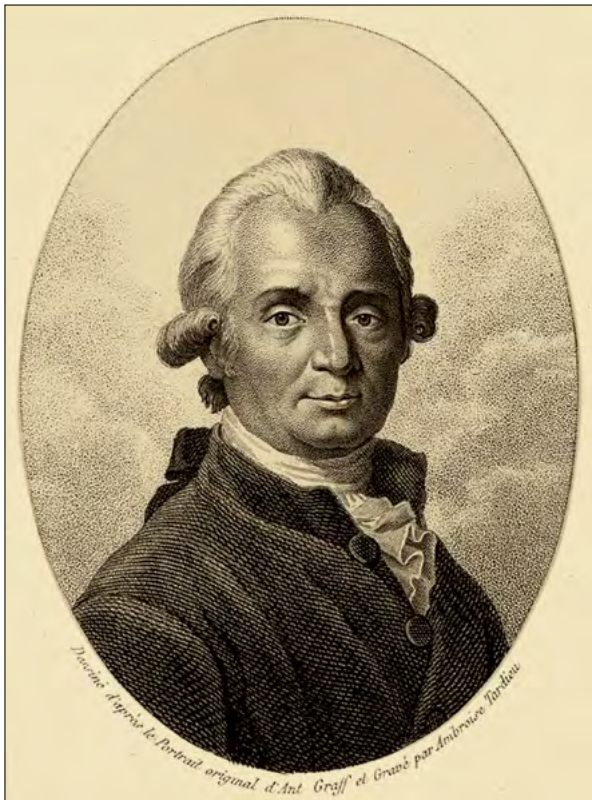
As a prominent patron, Sigismondo Zois financially supported both, culture and science. Among other things, he financed the making of a copperplate engraving depicting a Swallowtail Seaperch (*Anthias anthias*) from the publication 'Allgemeine Naturgeschichte der Fische' (Berlin, 1782–1795), by Marcus Elieser Bloch.

Key words: Sigismondo Zois, patron, copperplate engravings, Swallowtail Seaperch, Marcus Elieser Bloch

¹ Prirodoslovni muzej Slovenije / *Slovenian Museum of Natural History*,
Prešernova 20, 1000 Ljubljana, Slovenija, mjernejc@pms-lj.si

Uvod

Žiga Zois je kot mecen in mentor v dobi razsvetljenstva bistveno pripomogel k razvoju nacionalne kulture in znanosti. Naravoslovje je finančno podpiral tudi prek domačih meja, bil je namreč eden izmed številnih mecenov dela 'Splošni prirodopis rib' (Allgemeine Naturgeschichte der Fische) berlinskega zdravnika in naravoslovca Marcusa Elieserja Blocha (1723–1799) (slika 1). Publikacija je izšla v Berlinu v letih 1782–1795 (PAEPKE 2001) in velja za najpomembnejše ihtiološko delo 18. stoletja (Božič 2010d). Odlikuje se po izvrstnih upodobitvah in natančnih opisih rib, med katerimi je veliko za znanost novih vrst (PAEPKE 2001). V prvih treh delih Bloch obravnava ribe Nemčije in namenja posebno pozornost njihovem gospodarskemu izkoriščanju ('Oeconomische Naturgeschichte der Fische Deutschlands'), v naslednjih devetih pa obravnava ribje vrste sveta, z izjemo že obravnavanih nemških vrst ('Naturgeschichte der ausländischen Fische') (Božič 2009). Kmalu je prvi nemški izdaji sledila še francoska ('Ichtyologie, ou Histoire naturelle, générale et particulière des poissons') in nadalje več nemških. Francoska je izšla v letih 1785–1797 v dvanajstih delih, na upodobitvah rib pa ima dodano še četrto, angleško vrstno ime (Božič 2010a). V svojem delu se je Bloch pri opisih vrst skliceval predvsem na lastno zbirko, ki je obsegala okoli 1400 primerkov morskih in sladkovodnih rib (PAEPKE 2001; Božič 2009). Od tega jih je približno 800 ohranjenih v Naravoslovnem muzeju v Berlinu (Museum für Naturkunde, Berlin), kar je v svetovnem merilu največja ohranjena ihtiološka zbirka iz 18. stoletja (PAEPKE 2001).

Slika 1. Portret berlinskega zdravnika in naravoslovca Marcusa Elieserja Blocha, avtorja 'Splošnega prirodopisa rib' (Allgemeine Naturgeschichte der Fische), najpomembnejšega ihtiološkega dela 18. stoletja.
Vir: Wikimedia Commons

Figure 1. Portrait of Marcus Elieser Bloch, a Berlin physician, naturalist and author of the 'Allgemeine Naturgeschichte der Fische'; the most important ichthyological work of the 18th century.

Photo: Wikimedia Commons

Bakrorez z upodobitvijo kirnjice

Blochovo delo je bilo ilustrirano s skupno 432 bakrorezi rib (ПАЕРКЕ 2001; BOŽIČ 2010a). Bloch je sprva izdajanje publikacije financiral iz lastnih sredstev, nato pa je moral pridobiti mecene, ki so prevzeli pokroviteljstvo nad posameznimi bakrorezi. V zahvalo je bilo njihovo ime natisnjeno na ustreznih ročno pobarvanih bakrorezih rib.

Zoisov izvod prve nemške izdaje Blochovega dela sicer hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, vendar so zvezki z bakrorezi že nekaj časa založeni oziroma pogrešani (Božič 2009, 2010a). Zois je bil naveden v dveh seznamih prednaročnikov na Blochovo delo (Božič 2010c). Na začetku prvega dela 'Oeconomische Naturgeschichte der Fische Deutschlands' iz leta 1782 je v seznamu 'Verzeichniss der hohen und resp. Subscribenten' naveden kot »Herr Siegismund Zois, Freiherr von Edelstein zu Laibach«, na začetku drugega dela 'Naturgeschichte der ausländischen Fische' iz leta 1786 pa je bil v nadaljevanju seznama 'Fortsetzung des Verzeichnisses der hohen und respect. Herren Subscribenten' naveden kot »Hr. Baron Sigismund von Zois in Wien« (Božič 2010d). V Zoisovem izvodu je na tem seznamu napačno navedeno mesto prebivališča Wien prečrtano in dodan pripis Laibach (Božič 2010d; SVOLJŠAK & KOCJAN 2013). Ob koncu 18. stoletja je Zois zapisal seznam slovenskih imen ribjih vrst na Kranjskem (KAČAR ta zbornik). Kot je razvidno že iz naslova, je Zois v rokopisu 'Slavische Nomenklatur der in Krain bekannten Fische nach Bloch's Einteilung der Fische Deutschland's' (ki sestavlja del rokopisa 'Slavische Sammlung') kot osnovo za taksonomsko razvrstitev uporabil prav Blochovo delo.

Bakrorez z upodobljeno kirnjico (slika 2) se nahaja med 36 bakrorezi šestega dela 'Prirodopisa inozemskih rib' (Naturgeschichte der ausländischen Fische), ki je bil natisnjen v Berlinu 1792 in je hkrati deveti del 'Splošnega prirodopisa rib' (Allgemeine Naturgeschichte der Fische), pod zaporedno številko 315 (CCCXV). Da je prav Zois plačal strošek vrezovanja risbe kirnjice, je ugotovil arheolog Dragan Božič (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU). Leta 2009 si je v Biblioteki SAZU ogledoval risbe človeške ribice, shranjene skupaj s tremi bakrorezi rib v eni izmed map zapuščine rodbine Zois. Mapo z omenjenimi risbami je leta 1998 odkril bibliotekar Drago Samec (ALJANČIČ 1998, 2007). Ko si je Božič poleg risb proteusov ogledal še bakroreze rib, je iz napisu v nemščini »Gestochen auf Kosten von B. S. Z. in Laibach« na bakrorezu z motivom kirnjice razbral, da je stroške vrezovanja plačal baron Žiga Zois. Nadalje je ugotovil, da so bakrorezi iz Blochovega dela 'Splošni prirodopis rib'. Božičevo odkritje tega do tedaj neznanega Zoisovega mecenstva omenja tudi VIDMAR (2010a, 2010b). Na omenjenem bakrorezu so še latinsko (*Anthias Sacer*), nemško (Der Röhling) in francosko (Le Barbier) ime kirnjice, ter navedeni imeni Krüger ml. (avtor barvne risbe) in J.F. Hennig (risbo je vrezal v bakreno ploščo). Za kirnjico ali sredozemsko zobčasto pirko *Anthias anthias* (Linnaeus, 1758) Bloch navaja sinonim *Anthias sacer*. Pripada družini zobčastih ostrižev (Serranidae) in je razširjena v Sredozemlju in vzhodnem Atlantiku od Portugalske do Angole (JARDAS 1996). V Sredozemlju jo najdemo ob strmih podvodnih stenah, najpogosteje med 30 in 60 metrov globoko, v severnem Jadranu pa je ni (TURK 2007).

Božič (2010b) navaja, da je poleg upodobitve, ki jo hrani Biblioteka SAZU, en bakrorez kirnjice shranjen v Grafičnem kabinetu Narodnega muzeja Slovenije, od decembra 2009 pa je v Ljubljani še tretji, ki ga je pri spletnem antikvariatu kupila Narodna galerija. SMREKAR (2011) je objavil upodobitev kirnjice, ki jo je kupila Narodna galerija in se po intenzivnosti akvarela razlikuje od zgoraj omenjenih dveh. Upodobitev, ki jo hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije, je Zois podaril prijatelju baronu Jožefu Kalasancu Erbergu iz Dola pri Ljubljani (Božič 2010c). Bakrorez je nalepljen na karton, ki ima na hrbtni strani

listek z zapisom v gotici. Zapis navaja sicer napačen podatek, da gre za sliko zelo redkega rdečega krapa, med letoma 1780 in 1790 ujetega v reki Savi, ki so ga prinesli baronu Žigi Zoisu (Božič 2010c).

V zapuščini rodbine Zois, ki jo hrani Biblioteka SAZU, sta poleg bakroreza z upodobljeno kirnjico še dva velika bakroreza iz Blochove publikacije (Božič 2009, 2010a, 2010b). Prvi, pod zaporedno številko 262 in brez zapisa o mecenu, prikazuje rumenorepega hlastača (*Ocyurus chrysurus*), ki ga Bloch navaja kot *Sparus chrysurus* (sinonim *O. chrysurus*). Drugi, pod zaporedno številko 351, upodablja morskega petelina (*Dactylopterus volitans*), ki ga Bloch navaja kot *Trigla volitans* (sinonim *D. volitans*). Napis na tem bakrorezu kot mecena navaja viteza malteškega reda, Cobresa iz Ausburga. Bavarski bankir Joseph Paul Edler von Cobres je bil Zoisov znanec. Imel je veliko naravoslovno zbirko ter izjemno bogato knjižnico z večinoma naravoslovnimi deli, katerih katalog 'Deliciae Cobresianae' je v Augsburgu izdal leta 1782 (Božič 2009). Zoisov izvod z avtorjevim posvetilom hrani NUK (Božič 2010d; SVOLJŠAK & KOČJAN 2013). Korespondenca med Cobresom in Zoisom jo ohranjena v Narodnemu muzeju Slovenije (Faganel 1999; Božič 2009). Na predlog Cobresa je Zois leta 1782 postal član Društva prijateljev naravoslovja v Berlinu (Gesellschaft naturforschender Freunde in Berlin) (KLEMUN 2000; Božič 2010d). Eden izmed ustanovnih članov tega društva, ustanovljenega 1773, je bil tudi Bloch (HOPPE 1984). Zois je delovanje društva podpiral predvsem s pošiljkami mineralov, kamenin in rud (HOPPE 1984). Na društvo je poslal tudi 2 primerka človeške ribice (Zois 1807, prevod ALJANČIČ 1997).

Slika 2. Bakrorez s kirnjico iz 'Splošnega prirodopisa rib' Marcusa Elieserja Blocha. Strošek vrezovanja je kril baron Žiga Zois. Hrani Biblioteka SAZU; mapa z inv. št. XXV/2386:1, R98/1:5, iz zapuščine rodbine Zois.

Figure 2. Swallowtail Seaperch copperplate engraving from Marcus Elieser Bloch's 'Allgemeine Naturgeschichte der Fische'. The cost of the engraving was paid by Baron Sigismondo Zois. (From Library of the Slovenian Academy of Sciences and Arts; folder XXV/2386:1, R98/1:5, from the legacy of the Zois family).

Zaključek

Zois je kot mecen deloval tudi zunaj naših meja. Arheolog Dragan Božič z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU in bibliotekar Drago Samec (Biblioteka SAZU) sta pokazala, da zapuščina Žige Zoisa vsebuje še neodkrita in dragocene dokumente. V eni izmed map zapuščine rodbine Zois, shranjenih v Biblioteki SAZU, je namreč Samec leta 1998 odkril tri risbe človeške ribice in tri bakroreze rib (JERNEJC KODRIČ ta zbornik). Božič je leta 2009 ugotovil, da so bakrorezi iz Blochovega dela 'Allgemeine Naturgeschichte der Fische' in da je stroške vrezovanja bakroreza z upodobljeno kirnjico plačal Zois.

Summary

As one of the numerous patrons of the publication 'Allgemeine Naturgeschichte der Fische' written by Berlin physician and naturalist Marcus Elieser Bloch, Baron Sigismondo Zois covered expenses of the copperplate engraving depicting a Swallowtail Seaperch. The publication was published in the years 1782–1795 in Berlin and represents the most important ichthyological work of the 18th century. That Zois covered the costs of the mentioned copperplate engraving was established in 2009 by archaeologist Dragan Božič from the Institute of Archaeology of the Slovenian Academy of Sciences and Arts. In addition to the depiction of the Swallowtail Seaperch kept by the Library of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, two more are held in Slovenia; one in the Graphic Cabinet of the National Museum of Slovenia and one from December 2009 in the National Gallery.

Zahvala

K besedilu je dragocene komentarje in napotke prispeval dr. Dragan Božič (znanstveni svetnik Inštituta za arheologijo ZRC SAZU). Iskreno se mu zahvaljujem tudi za predloge dodatnih virov literature.

Literatura

- ALJANČIČ, M., 1998: Najdene stare risbe človeške ribice. *Proteus*, 61 (4): p. 151.
- ALJANČIČ, M., 1997: Žiga Zois in človeška ribica. Ob 250. obletnici rojstva velikega razsvetljenca. *Proteus*, 60 (4): 152–159.
- ALJANČIČ, M., 2007: Žiga Zois in človeška ribica. *Glasnik Slovenske matice*, 29–30, 2005/2007, 1–3: 136–144.
- BLOCH, M. E., 1782 -1795: *Allgemeine Naturgeschichte der Fische*, Berlin, 12 delov.
- BOŽIČ, D., 2009: Žiga Zois, somecen Blochovega monumentalnega dela o ribah. *Večer*, 65 (288): p.29.
- BOŽIČ, D., 2010a: Baron Žiga Zois in kirnjica, ena najlepših jadranskih rib. *Gea*, 20 (3): 58–59.
- BOŽIČ, D., 2010b: Dopust na otoku Žirju in "zlata ribica" v jadranskih globinah. *Delo*, 52 (192): p.10.
- BOŽIČ, D., 2010c: Je res, ni res. Baron Žiga Zois in rdeči krap, ki je v resnici kirnjica. *Nedeljski dnevnik*, 49 (35): p. 22.

Božič, D., 2010d: Bakrorez s kirnjico iz Blochovega Splošnega prirodopisa rib. DEDI - digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem, <http://www.dedi.si/dediscina/331-bakrorez-s-kirnjico-iz-blochovega-splosnega-prirodopisarib>. Naloženo 23. septembra 2019.

FAGANEL, J., 1999: *Zoisovi rokopisi. Popis I*. ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana, 183 pp.

HOPPE, G., 1984: Die Beziehungen von Baron Sigmund Zois (1747–1819) zu Berliner Naturforschern. *Geologija*, 27: 27–38.

JARDAS, I., 1996: *Jadranska ihtiofauna*. Školska knjiga, Zagreb, 536 pp.

KLEMUN, M., 2000: Internationale Kontakte und Funktionen des Mineraliensammelns am Beispiel von Sigmund Zois (1747–1819). *Berichte der Geologischen Bundesanstalt*, 51: 13–20.

KRYŠTUFEK, B., F. JANŽEKOVIČ, 1999: *Ključ za določanje vretenčarjev Slovenije*. DZS, d.d., Ljubljana, 544 pp.

MARČETA, B., K. PLIBERŠEK (ur.), 2014: BiosWeb. [online], Ljubljana, Zavod za ribištvo Slovenije. Dostopno na: <www.biosweb.org>, naloženo 20. julija 2019.

PAEPKE, H.-J., 2001: Marcus Elieser Bloch, seine Bedeutung als Ichthyologe und seine berühmte Fischeammlung. *Verhandlungen der Gesellschaft für Ichthyologie*, Band 2: 69–85.

SMREKAR, A., 2011: Kirnjica ali sredozemska zobčasta pirka. Pp. 58–59 v Jaki B. (ur.): NOVE PRIDOBITVE 2001–2010. Narodna galerija, Ljubljana, 256 pp.

SVOLJŠAK, S., U. KOČJAN, 2013: *Provenience starih tiskov Narodne in univerzitetne knjižnice*, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, 189 pp.

TURK, T., 2007: *Pod gladino Mediterana*. Modrijan, Ljubljana, 590 pp.

VIDMAR, L., 2010a: *Zoisova literarna republika. Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 341 pp.

VIDMAR, L., 2010b: Michelangelo in Žiga Zois. Pp. 279–285 v Rahten A. (ur.): *Tvorci slovenske pomorske identitete*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 285 pp.

ZOIS, S.: *Slavische Sammlung*, 6. ovoj. Rokopis Ms 368, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana.

ZOIS, Ž. (ANON.), 1807: Nachrichten von der im Dorfe Vir bey Sittich vorkommenden Fischart. *Laibacher Wochenblatt*, 18. 7. 1807, št. 29: neoštevilčeno.